

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydske

MÅNEDSSKRIFT

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland
ved H. Neumann og Christian Stenz

INDHOLD:

M. Mackeprang: *Honnet Ambition*

Hans Vald. Gregersen: *Af Niels Heldvads årsoptegnelser 1501-1623*

J. Raben: *Brandtræet ved Egen Kirke*

Sønderjydske månedsskrifts ekspedition: Museumsinspektør H. Neumann, Åstrupvej, Haderslev.
Viceskoleinspektør Chr. Stenz adresse er: Chr. Paulsen skolen, Flensborg

Sønderjyllands Kreditforening
Haderslev

Sønderjydsk Tæppefabrik

A. R. KJÆRBY A/S
HØJER

Haslev Gymnasium

Kostskole for Drengene

Eksamensret til Mellem-skole-, Real- og Studentereksamen.

Alle Oplysninger ved Henvendelse til

Peter Kæstel
Rektor, Haslev

A
S
C. Andresen
AABENRAA
Telefon 3333
Jern- og Staalforretning

Aktieselskabet

C. I. Christensens Papirhandel

ESBJERG

HEJMDAL

Landsdelens Blad

AKTIESELSKABET

NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER

KØBENHAVN F.

GRAM

KØLEANLÆG

Brødrene Gram A/S
Vojens

HORSENS HAVN

- ◆ Mange moderne Stykgodskraner.
- ◆ 7,00 m Vanddybde.
- ◆ Havnen kan besejles Dag og Nat.
- ◆ Store Arealer ved Kaj og Jernbanespor ledige til Udleje.

Det historiske samlingssted

Jern, stål, rør, sanitet
tlf. 3054 flere linier

J. P. Top's efft. A-S
Aabenraa

Graasten Bank A/S
Kontortid 9--12 & 2--4
Lørdag 9--1
GRAASTEN

Tønder Landmandsbank A/S

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns
Bylderup Bov - Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

HORSENS

Telefoner: 207 — 807 — 808

J. Thorsmark
Indeh.; Brdr. Thorsmark
Storegade 10 . Aabenraa
Telefon 2673
Ure & Optik

Ferdinand Nielsen
Kolonial . Vine . Delikatesser

Tlf. 2750 . Åbenrå

„PRIMA”
Kulimport & Skibsfart A-S
Aabenraa Telefon 314

Honnet Ambition

eller

Naar Damer fører Krig

En Stolestadestrød fra Rødning i 1727

ved M. MACKEPFRANG

Enevældens Rangforordning, der endnu omend i revideret Skikkelse aarlig optrykkes i den officielle „Graa Bog“, Kongelig dansk Hof og Statskalender, var forsaa vidt et ægte Barn af sin Tid, som der ogsaa indenfor de to Stænder, paa hvilke Naadens Sol kun i ringe Grad eller slet ikke skinnede, Borgere og Bønder, fandtes en nøje bestemt Rangforordning. Den gjaldt ikke blot i det daglige Liv, men ogsaa paa et Sted, hvor efter Skriftens Ord alle burde være lige, nemlig i Kirken. Enhver, der i vore Landsarkiver har syslet med kirkelige Arkivalier fra 17.—18. Aarh., har ikke kunnet undgaa at støde paa de Stolestaderegistre, der fastslog, hvilken Plads i Kirken enhver — eller paa Landet

enhver Gaard — skulde have, noget der f. ø. holdt sig langt ned i Tiden. Jeg mindes saaledes fra mine unge Dage, at vi fra Kiding havde vor ganske bestemte Plads i Felsted Kirke, tæt nedenfor Prædikestolen, og jeg husker, at paa de gamle Stolestader i Broager var Gaardens Navn malet paa Ryglænet lige til Kirkens Restaurering i Tyverne.

Men snart sagt selvfølgelig gav dette Anledning til Kiv og Strid, ikke mindst da mellem det saakaldte „svage Køn“. Et saare langt fra enestaaende, men ganske typisk Eksempel paa en saadan Stolestadestrød oprulles i de nedenfor trykte Aktstykker, der er hentet fra en Pakke i Landsarkivet i Aabenraa (Aflevering fra Ribe Bispearkiv, Sager vedr. Tørninglen. 1525—1778). Det første er en Klage fra Pastor Christian Boysen, der var Præst i Rødning 1702—36, til Enkegrevinde Anna Sophie Schack, som fra 1719—60 ejede Gram. Da hun som tysk-

født næppe var stiv i Dansken, er den paa Tysk og bringes derfor i Oversættelse, medens de to andre er bogstavrette Afskrifter af Originalerne. Naar Præsten henvender sig til hende, er det sikkert fordi alle tre agerende var „Gramske Undersaatter“ eller for at tale moderne, boede paa Fæstegaarde, der tilhørte Gram. Derimod har hun næppe, som man efter Titlen „Patronesse“ kunde tro, haft Kaldsret til Rødding Kirke. Ligesom de fleste andre Kirker i Tørninglen, har den sikkert oprindelig lydt under Ærkedegnen, senere Bispen i Ribe.

„Højbaarne Fru Grevinde v. Schack

Højtbydende og naadige Fru Patronesse.

Da jeg i Gaar den 21. (Søndag) efter Trinitatis begyndte at oplæse det hellige Evangelium fra Prædikestolen, opstod en stor Tummel og Skændsmaal i Rødding Kirke mellem tre Kvinder, nemlig Claus Christensens, Lauritz Lauritzens, begge fra Brendstrup, og Gottlieb Wachatii, en Schackenborgsk Undersaat her i Rødding, Ægtehustruer, saaledes at jeg blev overdøvet deraf*). Jeg gav nu først ved at slaa i Prædikestolen en Advarsel for at faa dem til at holde inde dermed, men forgæves. Ovenikøbet rejste Claus Christensens Kvinde sig som en vanvittig og angreb med Magt den ene efter den anden af de to ovenfornævnte Kvinder for at drive dem bort fra de Pladser, de allerede havde indtaget, og paa-beraabte sig samtidig af fuld Hals sin Førsteplads, der var gjort hende stridig, saaledes at jeg efter Oplæsning af Evangeliet blev nødt til med alvorlige Ord at anmode dem om at ophøre med slig Adfærd. Herved opnaaede jeg dog ikke andet, end at de aabenlyst understod sig i at svare mig, hvorfor de var sindet at hævde deres Rang og Førsteplads. Herved blev jeg endnu en Gang bevæget til med meget indtrængende Ord at bede og formane hende (∵ Jeng Clauses), at hun dog maatte betænke, at hverken det hellige Sted eller Stunden tillod hende at gøre Krav paa sin formentlige Rang, men at hun snarere skulde være betænkt paa i sand Ydmyghed for den allerhelligste Gud at sætte sig, hvor der endnu var Plads, hvortil denne af Vrede og Uvilje ophidsede Kvinde for anden Gang aabenlyst modsagde mig, som om man havde traadt hendes Ret for nær. Derved blev jeg endnu en Gang nødt til at svare fra Prædikestolen, at jeg maatte klage til Gud og den høje Øvrighed over sligt forargeligt Uvæsen, hvorved der endelig blev gjort Ende paa denne Ufred.

*) Da alle i et andet af Aktstykkerne udtrykkelig kaldes Bondekvinder, virker Navnet Wachatius unægtelig som en fremmed Fugl. Som Landsarkivar Joh. Hvidtfeldt godhedsfuldt har meddelt mig, er G. W. imidlertid en Søn af Jacob W., der 1684 blev Ridefoged i Frøs og Kalvslund Herreder. Han har da aabenbart fæstet Gaard under Gram og giftet sig med en af Egnens Piger.

Hvis nu Deres højgrevelige Naade vilde behage at indstævne ovennævnte Kvinder for Dem og tillige andre af Deres undergivne, der havde set og hørt denne forargelige Kiv, vilde De kunne faa nærmere Underretning og Oplysning om denne Sag.

Da nu min Tjeneste paa Prædikestolen var endt, og jeg kunde erindre, at Lauritz Lauritzens og Gottlieb Wachatius' Ægtehustruer samme Dag vilde indfinde sig ved den hellige Nadver, saa jeg mig som deres Sjælesørger tvungen til alvorlig og vemodig aabenlyst at formane de to Kvinder som meddelagtige i denne Trætte til for denne Gang at afholde sig fra den hellige Nadver, indtil Sagen var bleven nærmere undersøgt, da jeg ikke kunde forestille mig andet, end at de, hvis Gemytter var ophidset mod hinanden, uden Tvivl vilde være deres Frelser uvelkomne Gæster, ligesom det stod til at befrygte, at foruden den Forargelse, de vilde vække hos de andre Communicanter, hvis de alligevel fremstillede sig mellem dem, de desuden maatte nyde det hellige Sacrament til deres egne Sjæles Fordærv. Trods alt dette har jeg alligevel maattet lade det ske, at Lauritz Lauritzens Ægtehustru sammen med andre i Gaar deltog i den hellige Nadver til min ikke ringe Ubehag og Menighedens Forargelse, hvorimod den anden var kommen paa bedre Tanker og indtil Undersøgelsen, ja Afslutningen af denne Sag, „for at hun i Mellemtiden kunde forberede sig bedre“ denne Gang traadte tilbage“.

Næste Akt i Dramaet er et paa Gram d. 2. December afholdt Forhør over de tre Koner, dog ikke paa Herredstinget, men antagelig i Skriverstuen. Ligesom andre adelige Godser havde Gram nemlig Patrimonialret, hvorfor Forhøret sikkert er bleven ledet af Grevindens Justitiarius Christopher Rautenstein, der har bekræftet den nedenfor i Uddrag givne Afskrift af Retsprotokollen^{*)}.

Her fremstod først Claus Christensens Kone, Jeng [Inge paa Vest-slesvigsk], og blev foreholdt, om hun tilstod, og at hun under Prædikenen havde „angrebet en efter den og anden ved hende i Stolen staaende Else Lauritzes og Maren Gottliebs for at sætte dem til Side, at hun kunde beholde hendis Rang og øverste Sæde.

Svarede: Det var hende foresagt og formeent ogsaa med Ret at kunde prætere, at hun burde sidde imellem Else Lauritzes og Maren Gottliebs; og som hun tit af Svaghed udi hendis Hoved bliver overiilet af Heftighed **) maatte hun ogsaa vell tilstaa, at hun haver ud-

*) Jfr. Emilie Andersen, Grams Historie. S. 141 f. og 187.

**) Da Dokumentets nederste Rand er noget vandslaaet, mangler her et Ord eller to.

støt de ubetænksomme Ord imod Wachatii Kone, at hun skulde vige hende og lade hende det Sted, som hun efter Præstens og Kiercheværge- nis Tilsagn kunde tilkomme. Da denne Erundring icke vilde hiælpe, og hun fornåm, at Præsten derpaa fremdeelis gjorde allvorlig Erin- dring at holde Liud, vigede hun til Side og satte sig neden for den anden.

2) Om hun da ogsaa haver haft Strid med Else Lauritzes udi denne Sag?

Svarede: Ney, Else Lauritzes tilkommer at sidde over hende i Sto- len, saa hun allene ickun disputerede med Maren Gottliebs.

3) Om da Else Lauritz' Kone med hende havde nogen Tvist?

Svarede: Intet viidere end at hun støtte hende paa Armen og bad hende sidde til Siden og give Præsten Roe udi Kiercken. Tilstod der- hos, at hun hverken disputerede Else Lauritz' Kone hendis Sæde eller havde nogen Ustand med hende.

Hvorpaa Else Lauritzes blev tilspurt:

1) Om hun enten haver disputered nogen deris Sæde, eller de andre søgt at udsætte hende af hendis Sæde?

Svarede: Hun havde tilholden sig hendis Sæde, som hun altid haver nydt og hende aldrig var disputered, hvilket kommer overeens med Jeng Clauses Udsigelse.

2) Hvorfor hun da haver stiftet Ulyd i Kiercken?

Svarede: Da hende syntis, at Hr. Christian Boysen paa Predickesto- len befandt sig ilde ved denne Tumult og forandrede sin Farve, da vilde hun gjerne styre til Liud iblant de andere, Jenge Clauses og Maren Gottliebs.

3) Hvorfor hun icke efter Hr. Christian Boysens Formaning ent- holte sig dend Dag, da hun saaledes var i Strid og Trætte begreben, fra det høyværdige Sacramente?

Svarede: Fordi hun icke havde haft Strid med bemelte Jeng Clauses og Maren Gottliebs, og hvis (o: hvad) hun i denne Oprør havde talet eller gjort var skeet for at forrekomme og styre deris Trætte, men i in- gen Maade havde nogen Ustand med nogen af dennem langt mindre enten var belad med Had eller Hefn, saa meenede hun, Præstens For- maning uagtet, at være vell bereed at gaa til Sacramentet, hvorforre hun og til Alteret indfant sig.

Maren Gottliebs Wachatii fremkom og blev tilspurt:

1) Hvoraf denne Strid mellom hende og Jeng Clauses var kommen?

Svarede: Hun var i Kiercken, førend Jeng Clauses kom i Stolen, og da hun kom og vilde sette hende, Maren Wachatii, til Side, holdt denne sig til Else Lauritzes, hvorpaa Jeng Clauses satte sig paa hendis Skiød

for at trække hende ned og tage overste Stedet, vegrede sig Maren Wachatius og holt tilbage, hvoraf denne Ulyd i Kiercken haver reist sig.

2) Tilspurt hvorforre hun nu meere end tilforn prætendered at staae over Jeng Clauses?

Svarede: Jeng Clauses havde først begynt ved Pintzedags Tider at disputere hende det overste Sted, men efterdi hendis Oldemoder (☉: Bestemoder) og Moder havde nydt det tilforn, holte hun sig og dertil; havde ellers ingen Strid med Else Lauritzes haft. ...

Jeng Clauses tilstaar hendis store Forseelse og beder om Naade.

Maren Wachatii*) tilstod ligeledis, at hun fortryder hiertelig, at hun just i denne Tid, da hun højfrugtsommelig havde sat sig for at gaa til det høyværdige Sacramente, skulde geraade i denne Ulempe og beder ligeledis, at Naaden maa gaa for Retten“.

Allerede d. 4. Decbr. fremsender Grevinden Præstens Brev og en Afskrift af Forhørsprotokollen til Tørninglens øverste gejstlige Embedsmand, Biskop Laurids Thura i Ribe, og udtaler samtidig, at efterat hun har ladet Sagen „examinere“ i Præstens Nærværelse er hun kommet til det Resultat, at

„Jeng Clauses har været dend, som Striiden haver yppet og fuldført, Maren Gottliebs sig og mod hende har opponered og vegred sig at viige hende, dog icke anlagd nogen Haand; Else Lauritzes derimod alleene vildet styre til Gode, saasom hende siuntes, at Præsten sig over deris Klammerie altererede, og alleene derudi forseet sig, at hun icke vilde følge Præstens Raad og entholde sig fra det høyværdige Sacramentes Brug, indtil Sagen var debattered. Saa finder jeg udi denne Sag for Ræt at være, at Jeng Clauses som Autor og Gierningsforøvere bør udstaae aabenbare Kierckens Disciplin, og at de andre begge ved Præsten af Prædickestolen lader Meenigheden afbede denne deris formastelige Forseelse, paa det andre af dem kunde tage Exempel, og de selv sig derfor fremdeelis maa i Agt tage. Og er dermed tienistvenligst begiærende Deris Høyærværdighed behagelig vilde tillegge Præsten Ordre denne Sag saaledes at til Ende bringe“.

Selvom Bispens Svar ikke kendes, er det jo sandsynligst, at han har bifaldet Grevindens Kendelse, saaledes at den arme Synderinde Jeng antagelig har maattet staa i „Gabestokken“ d. v. s. et Halsjærn af samme Slags som det ovenfor afbillede, der endnu den Dag i Dag hænger paa det gamle Klokkehus ved Varnæs Kirke.

*) Efter det foregaaende synes dette at være en Fejlskrift for Else Lauritzes.

Af Niels Heldvads årsoptegnelser 1501-1623

Af HANS VALD. GREGERSEN

Niels Hansen Heldvad, der som forfatter lod sig kalde Nicolaus Heldvaderus, er født i Hellevad præstegård d. 27. okt. 1564 som søn af de dærboende præstefolk. Efter faderens død i 1590 blev han selv præst i sit fødesogn, indtil han sidst på året 1611 for anden gang så sig nødsaget til at forlade sit kære Hellevad på grund af en strid med den calvinistisk prægede, gottorpske kirkepræsident Joh. von Wowern, der på den tid var den mest indflydelsesrige mand ved det lille hertughof. Christian IV. tog sig imidlertid af Niels Heldvad ved bl. a. at udnævne ham til kgl. kalendariograf. Han bosatte sig derfor fra 1615 i København, hvor han døde den 28. august 1634.

I sin levetid nåede han at udsende en mængde skrifter — snart på dansk, snart på tysk — af et yderst blandet indhold, idet han beskæftigede sig med så vidt forskellige ting som astronomi, astrologi, teologi, moral, historie, topografi, antikviteter og retsvæsen. Gennem en længere årrække udgav han almanakker med tilhørende spådomme, stillede horoskoper, udsendte flyveskrifter om oversvømmelser, kometer, jordskælv og deslige. Af samtiden var han yndet som folkeskribent, og hans værker nåede derfor en meget betydelig udbredelse.

Det er sikkert fra faderen, han har arvet sine alsidige interesser. Han fortæller således selv, at faderen har indført ham i astrologien og astronomien. Den gamle sjælehyrde i Hellevad præstegård har dog uden tvivl også været historisk interesseret. Den slesvigske historiker Paul Cypræus (1536—1609) nævner således engang Brundlund slot ved Åbenrå som værende ikke langt fra Hellevad. Den umotiverede omtale af Hellevad ved denne lejlighed tyder stærkt på, at Paul Cypræus har sin viden fra Niels Heldvads fader, som var samtidig med den slesvigske historiker. (Vilh. Marstrand: Aabenraa, s. 131). Fra barndomshjemmet har Niels Heldvad derfor utvivlsomt overtaget en betydelig viden om sin hjemstavns historie. Trods hans ringe sans for kildekritik må man derfor tillægge ham en vis autoritet, når han udtaler sig om begivenheder, der er sket i hans nærmeste hjemegn i de sidste århundreder før hans tid.

Hans historiske produktion omfatter først og fremmest en „Kurtze und einfache Beschreibung der alten und weitberümbten Stadt Schleswig“ fra 1603 og den såkaldte „Sylva chronologica“ fra 1624. Hans Slesvigs historie er tydeligt inspireret af hans personlige tilknytning til byen Slesvig, idet han i 1591 herfra hjemførte sin hustru. Skønt den indeholder enkelte af hans egne iagttagelser, der kan være af interesse

Niels Heldvad

for nutidens topografer, er værket dog som helhed ubetydeligt. Som følge af fremstillingens svage disposition og forfatterens undertiden ganske horrible påstande, kan beskrivelsen af Slesvig derfor med rette kaldes „kort og enfoldig“.

Hans andet, større historiske arbejde bærer i overensstemmelse med tidens sprogbrug den svulstige titel „*Sylva chronologica circuli Baltici, das ist Historischer Wald unnd Umbzirck dess Baltischen Meers oder der Ost See*“. Første del af dette værk omfatter en art topografi over landene omkring Østersøen med en fortegnelse over fyrsterne i disse lande, samt en række til dels latinske gravskrifter fra forskellige byer, således for Sønderjyllands vedkommende fra Løgumkloster, Flensborg og Slesvig. Anden del af den „historiske skov“ meddeler i årbogsform historiske efterretninger fra Nordeuropa for tidsrummet 1501—1623. Det er denne del, der i det følgende skal bringes udtog af. Der er dog kun medtaget de notitser, der direkte vedrører Sønderjyllands historie; oplysninger om de sønderjydske fyrster er imidlertid bortset fra et par enkelte tilfælde udeladt.

1517. I dette år var der en sørøver i Vesterhavet ved navn Lange Peter en født friser, som hos sig havde omtrent 500 mand, der alle var nogle løstagne, letsindige, æreløse og gudløse fyre og bortrømte landsknægte. Med deres røven og plyndren har de gjort stor skade i Vesterhavet. Som felttegn havde Lange Peters skibsfolk og soldater en galge og et hjul på deres tøj.

Sørøveren Lange Peter er hovedpersonen i den tønderiske forfatter Wilh. Lobsiens roman „Pidder Lyng“.

1520. Efter at kong Erik af Pommerns soldater i det Herrens år 1411 havde nedbrændt sognekirken i Ønlev [Enløe], som ligger i amtet Brundlund, er bygningen af Hjorkær [Hiortkier] kirke blevet påbegyndt på Matthæi dag (21. sept.) i dette år, og da bygningen i året 1522 var fuldført, har kong Christian II. fra de nærmest liggende sogne lagt nogle landsbyer til kirken og gjort den til sognekirke.

Niels Heldvad er her en førstehånds kilde, så meget mere som hans farfar var fra Søderup og hans farmor fra Nybøl ved Hjorkær (Langebek har „Slosbøl ved Toldsted“ ved en mistydning af det gotisk skrevne store N som Sl). Af landsbyerne i det nuværende Hjorkær sogn hørte Kassø før 1521 til Hellevad sogn (jfr. latinsk indskrift i Hellevad kirke), mens Tågholm ifølge et sognevinde af 1519 (Script. rer. dan. VIII 61) hidtil havde ligget til Bjolderup sogn. Dette sogn synes også at have haft Søderup, Alslev og måske Nybøl (S. Mdsskr. 1949, 23). Søderup og Alslev dannede oprindeligt et eget birk; helt op til 1850 hørte tre gårde i Alslev til Bjolderup sogn. Årslev var i middelalderen en del af Ris sogn, ligesom Sdr. Ønlev og Hjorkær fra 1411 til 1521 (jfr. Slesvig bispens jordebøger). Som et minde herom regnedes Sdr. Ønlev indtil 1855 i verdslig henseende til Ris sogn, men i gejstlig henseende til Hjorkær sogn. Hjorkær bys jorder er egentlig dele af Sdr. Ønlevs tilliggende (LA. Åbenrå amts journal 1860 XV 10).

1522. Møde mellem kong Christian II. og hertug Frederik af Gottorp i Stenderupå mellem Flensborg og Slesvig og med kongen og den holstenske adel i Levensau nord for Kiel.

1524. Hertug Frederiks (nu kong Frederiks) krigsfolk har i dette år indtaget og udplyndret den lille By Åbenrå, hængt borgerne op i deres testikler og på en skændig og utugtig måde vanæret og skændet deres kvinder og børn. Thi borgere og bønder havde gjort oprør mod kong Frederik, som de overhovedet ikke ville respektere og anerkende. Bønderne havde på den tid forsamlet og bevæbnet sig, for at de igen kunne bringe deres konge, Christian II., til landet og kongeværdigheden. De var også allerede rykket frem i hertugdømmet Slesvig til Urnehoved ved Toldsted. Herredsfogeden i Slogs herred ville overtale dem til at nedlægge våbnene og vende hjem og holde sig til landets herrer. På grund af denne trofasthed har kongen givet fogeden gården Hajstrup. Fra ham nedstammer de lüneburgske saltjunkere ved navn Heinrichs. Deres stamfader Nis Henriksen [Nicolaus Heinrichs] var en lærd, ærlig, ubestikkelig og oprigtig mand, en ven af præsterne.

Næst efter Niels Heldvad er kronisten Jonas Hoyer i sin „Historischer Bericht von der Stadt Flensburg“ (1628) den vigtigste kilde til Nis Henriksens optræden på Urnehoved landsting. Alle kilder undta-

gen Niels Heldvad har årstallet 1523. Den bedste nutidige fremstilling af Nis Henriksens liv og færden er forfattet af den kyndige, hjemmetyske lokalhistoriker dr. Ludwig Andresen i „Die Heimat“ 1927, 254—257. Her: bl. a. en skrivelse fra 1606 fra Nis Henriksens sønnesøn til hertugen om begivenhederne omkring 1523.

1528. Borgerne i Slesvig har begyndt at tumultuere imod den gejstlige stand. Først har de jaget munkene ud af gråbrødreklostret og derpå delt den skønne klosterkirke i to dele med bjælker og brædder. Den øverste del har de gjort til rådhus, men den nederste del til offentlig krostue, hvor man udskænkede øl og vin. I koret har de givet bødelen eller skarpretteren en bolig, hvilket endnu i dag kan ses.

1529. [Dyrtid]. En td. rug blev i de nordiske lande købt for 16 mk. lybsk, mens man før kun havde givet 8—10 sk. lybsk.

1530. Hertug Frederik har givet flensborgerne gråbrødreklosteret til anvendelse som hospital.

1532. [Omtale af Christian II.s fængsling på Sønderborg slot].

1532. Den 2. nov. oversvømmede en stormflod Ditmarsken, Strandfriserne, Ejdersted, Gøsherred, Horsbølherred og Lille Tønder. Mange tusind mennesker og meget kvæg omkom. I Tønder stod vandet 3 alen højt ved kirkemuren og gjorde stor skade.

1539. [Dyrtiden ophørt, nu overflod af korn].

1540. I hertugdømmet Slesvig kostede en td. rug 6 sk. lybsk, en td. byg 4 sk., en td. havre 2 sk. og en td. smør 1 gylden eller 24 sk.

1547. Havet gennembrød et dige i Gøs herred.

1550. [Pest i Jylland og Slesvig].

1552. I dette år blev et dige påbegyndt, som skulle strække sig fra Højer til Kær herred. Det blev fuldført i foråret 1555.

1552. I dette år er en sluse blevet færdig øst for Tønder. Bygmesteren var en hollænder ved navn Arend Cornelius.

1554. I dette år påbegyndtes og fuldførtes et dige ved Kolendamm i hertugdømmet Slesvig.

1556. [Dyrtid og hungersnød].

1562. I Nordfrisland har friserne begyndt at inddige en orte land i Tønder amt ved navn Gottesgab. Arbejdet blev fuldført i 1566. De havde lovet at skænke de fattige 1500 mk. lybsk, når diget var færdigt. Om nu de fattige har fået disse penge, må betvivles(!).

1569. I dette år har hertug Hans den Ældre bygget et hospital i Haderslev.

1575. En td. rug kostede 2 mk. lybsk og en td. smør omkring 24 mk. lybsk.

1575. Minoriterbroderen Ludolf Naaman, en kristen, from og gud-

frygtig mand, der har oprettet det herlige gymnasium i Flensborg, er i dette år død i klosteret i Flensborg, efter at han havde bedt Davids 51. salme og Fadervor gentagne gange. Da han var papistisk, har de begravet hans legeme hos hans hund i rendestenen foran hans dør. Hans valgsprog var: *Memento judicii mei, sic erit et tuum* (o: Husk min dom, således vil din også være).

Her som så mange andre steder i sit forfatterskab (smlgn. f. eks. optegnelsen for året 1528) blotlægger Niels Helvad en for sin tid usædvanlig stor sympati for katolicismen, mens han altid er rede til at gøre front mod calvinismen.

Franciskaneren Lütke Naamensen var søn af en borger i Flensborg. Omkring 1528 vendte han hjem fra studier i Paris, men da lutherdommen allerede da var vidt udbredt, måtte han søge tilhold i forskellige ordensklostre, indtil han i 1544 fik tilladelse til at opholde sig i Flensborg imod at afgive løfte om at forholde sig rolig. For sin betydelige fædrearv stiftede den gamle humanist i 1566 en latinskole i hjembyen.

1576. Den 25. okt. henimod aften er over halvdelen af Åbenrå gået til grunde og nedbrændt i ilden. Dette har en pige forårsaget, idet hun af forseelse tabte et lys i tør humle.

1576. I dette år er fastlæggelsen af grænsen mellem kong Frederik II. og hertug Hans den Ældre, mellem bispedømmet Ribe og amterne Haderslev og Tørninglen blevet ordnet af 8 kommissærer fra hver side.

Hellevad, Egvad og Bedsted overflyttedes 1564 fra Ribe til Slesvig bispestol. Jfr. Ribe Bispesæde 948—1948, s. 247 ff.

1580. [Hans d. Ældres død og delingen af hans lande omtales].

1581. Den højbårne fyrste og herre, hertug Hans den Ældre til Holsten, en beskytter af kirke og skole, (thi han plejede at sige: Gud give, at aldrig den nød måtte komme for mig, at jeg skulle beskatte mine præster og kirketjenere) har fået en grav i koret i Slesvig domkirke.

1581. Kong Frederik overgiver til sin broder hertug Hans den Yngre på Sønderborg slot Rydkloster i Angel, kaldt *Rus regis*, som han i det følgende år 1582 nedriver og i stedet bygger et slot, som han kalder Lyksborg.

1581. Den 30. sept. skete ved aftentide den ynkværdige store brand i byen Tønder (en fornem stad i hertugdømmet Slesvig), i hvilken fra vestsiden til kirken 300 huse gik op i luer. Vinden var i nordvest. Denne by fik i 1243 af hertug Abel den lybske stadsret.

1582. [Pest i Husum, Slesvig, Åbenrå og flere andre byer i „den nederholstenske kreds af hertugdømmet Slesvig“].

1582. [Flækken Husum får stadsrettigheder]. Der var i Husum et skønt kloster, som hertugen lod nedbryde, og i stedet byggedes der et slot.

1583. [Pesten hærger i Flensborg og Haderslev].

1584. [Den gottorpske kansler Adam Tratziger omtales i anledning af sin død]. Han lod den skønne kirke på Holmen i Slesvig, der var bygget af porfyrsten, nedbryde og var en pestilens for domkirkepræsterne.

Rygtet om, at kanslerens statelige bygning skulle være rejst af sten fra Mariekirken og at han levede på Domkapitlets bekostning, er ifølge Vilh. la Cour vistnok usandt.

1584. Frederik II. giver et kommunitet til skolen i Haderslev på 6000 rdl., af hvis renter forstanderne og nogle drenge kan få fri bespisning.

1586. [Hertug Adolf omtales udførligt i anledning af sin død]. Omendskønt han havde tilbragt det meste af sin ungdom i udlandet, havde han dog ikke glemt at tale det holstenske, danske og frisiske sprog, så at han kunne tale med sine undersåtter i deres almindelige sprog. [Han forbedrede sit hovedslot i Gottorp, byggede slottet i Tønning og i Husum].

1587. Den 1. sept. har det i Husum regnet med blod (sic!).

1592. I dette år er Terkieldus Matzøn, præst i Agerskov [Aggerskov], gået bort i sin høje alder. Han, som på samme sted har forvaltet præstembedet og bestegit prædikestolen gennem 71 år, var 105 år gammel, da Gud hentede ham fra denne verden op til sin himmelske kirke; han var klar til det sidste. To år før sin død afstod han mæt af dage præstembedet til en anden. Han havde med egne øjne set kongerne Hans, Chr. II., Fr. I., Chr. III., Fr. II. og Chr. IV. I hele sit liv havde han ikke været syg, før han gik til sengs kort før sin salige bortgang. Til sit sidste suk havde han bevaret sin fuldkomne høre-, syns- og taleevne, hvad man undres over. Vidi et novi virum. (∴ Jeg har set og kendt manden).

1595. Diderik Nacke, en fornem borgmester i Flensborg, som af sine velerhvervede godser lod opbygge et hospital ved Nørreport til byens fattigfolk, er den 23. juni i dette år sovet saligt hen og stedt til hvile i sct. Mariekirke.

1599—1602. [Dyrtid].

1604. I dette år er der opsat et skønt spærværk på kirketårnet i Haderslev (hvor der tidligere kun havde været et halvt tårn); det er tækket med kobber. Provsten i Haderslev, Georg Schrøder, har stiftet værket sammen med byens borgmester Balthasar Braun.

1610. Søndag den 22. april er borgmesteren i Åbenrå blevet skudt af en krybskytte, som dertil var købt og tinget af hans svigerforældre. Derefter opstod der lørdag den 19. maj omkring kl. 10 formiddag en så skrækkelig ildebrand i denne by, at hele byen med undtagelse af

nogle få huse i Nørregade blev fortæret af flammerne; også både kirke og rådhus sammen med 266 gavlhuse med lader, stalde og hvad, der ellers var for hånden, blev lagt i aske. Man troede, at en af de sammen-svorne, som havde hjulpet med ved at myrde borgmesteren, skulle have forårsaget denne brand. Gerningsmanden er undsluppet ved flugt, men de andre har måttet udstå deres straf og er blevet rettet med sværd og hjul.

Borgmester Claus Esmarchs mord var iscenesat af hans svigerforældre, den tidligere amtsskriver og studehandler Wolf Kalundt og hustru Margaretha, en datter af Slesvigs superintendent Paul von Eitzen. Niels Heldvad kendte forsåvidt til ugeringen fra nærmeste hold, idet Jørgen Lund, der sidst på året 1609, efter at Niels Heldvad var blevet fordrevet, havde holdt sit indtog som præst i Hellevad, den 22. okt. 1610 blev henrettet i Flensborg som impliceret i sammensværgelsen imod Claus Esmarch. Niels Heldvad fik derefter lov til at virke endnu et år i sit kære Hellevad, indtil han i 1611 for stedse måtte forlade fødestavnen, efter sigende, fordi han havde pådraget sig den gottorpske kirkepræsident von Wowers uforsonlige fjendskab ved at forudsige ham en ugunstig skæbne efter stjernernes stilling i fødselsøjeblikket.

1612. I dette år er der drevet 42000 stude ud af Danmark ned til Elben. De andre år er der ellers blevet drevet mange flere stude ud af landet til Holland foruden de, der gik ad søvejen.

Smlgn. Studedriften forbi Toldsted (Jyske Samlinger 1948).

1615. Den 1. dec. har der været stormflod i hertugdømmet Slesvig, hvorved mange tusind mennesker og meget kvæg er druknet. Da stormfloden kom om natten, er mange druknet i deres senge. Nogle mænd, kvinder og børn havde bundet sig sammen med reb og er således fundet døde ved bredden. I Viding herred er en kirke med de dødes kister skyllet bort, 168 mennesker druknet og 5 vindmøller forsvundet. I Okholm er 8 personer druknet. I Gudskoog 32 personer, i Bøking herred 5 personer. I Dedsbøl og Nibøl sogne er 205 heste foruden køer og andet kvæg druknet. I Enge er der også omkommet nogle heste og noget kvæg. På det gamle dige fra Rudbøl til Grensbøl er der ikke noget bestemt tal på de mennesker, der er druknet. I Sæd druknede 12 personer. I Tønder er broen foran slottet drevet bort, da vandet stod i portene indtil vinduerne. Volden og muren har også lidt skade på den ene side. Inde i byen har man måttet sejle i både. Ved mortensdag i år har man i Langhorn sogn ved Bredsted set et meget sælsomt syn i et hus, nemlig 9 skibe, på hvilke folk roede med lange årer; af disse er to sunket og og gået under. Man har da også ved havets bred set et usædvanligt svin, som kunne skyde uden bøsse. Undertiden har det vist sig i skik-

kelse af en brun hest, der havde fire store tænder i munden, hvilket alt-sammen har været forvarsel om denne ulykke.

I et flyveskrift har Niels Heldvad fortalt om ulykken på dansk. Han fortæller yderligere, at spiret på Tønder kirke blæste ned ved denne lejlighed, og at den bortskyllede sognekirkens navn var Rickelsbyl. Sagnet om hesten har husumboen Theodor Storm benyttet i sin roman „Der Schimmelreiter“.

1616. Den 5. jan. var der en heftig storm. I Gottorp gik vandet over den høje bro.

1619. I ugen efter mortensdag gjorde vandet stor skade på digerne i Frisland.

1623. Dyretid på grund af hollændernes opkøb af korn. En td. rugmel kostede over 10 mk. lybsk.

I slutningen af „Sylva chronologica“ bebuder Niels Helvad en stor „Holsteinische Chronik“ i folioudgave. Dette arbejde skulle blandt andet indeholde en hel del sønderjydske stof, som han ikke har taget med i „Sylva chronologica“. Endnu i 1629 taler han om det påtænkte værk, som imidlertid aldrig så dagens lys, hvad man i nutiden kun kan have grund til at beklage.

LITTERATUR:

Dansk historisk Almanak 1775—76, udg. af det kgl. Videnskabernes Societet (af Langebek med selvbiografi af Niels Heldvad).

Holger Rørdam: Historiske Samlinger og Studier IV. (1902) 1—64, 349—424.

Vor Hjemstavn (1932) 243 ff. (Frode Gribsvad).

Vilh. la Cour: Historikeren og Sønderjylland I. (1941) 27 ff.

Dansk biografisk Leksikon IX. (1936) 624 f. (R. Paulli).

Allgemeine deutsche Biographie XI. (1880) 685 f. (Carstens).

Sprogforeningens almanak 1952, 18-33 (Gregersen).

Brandtræet ved Egen Kirke

Af J. RABEN

Paa Egen Kirkegaard, tæt ind mod det østlige Kirkegaardsdige, stod indtil 1948 en gammel Eg. Dette Træ var den eneste Eg iblandt de store Elme, der omrammer Kirkegaarden. Før Elmene blev plantet for omkring 150 Aar siden, stod der en Række Ege øst for Kirken; den ene af dem, der stod indenfor Kirkegaardsdiget, har man ladet staa, saa den har dannet Række med Elmene.

I denne Eg var der dagsat Ild for flere Ejendomme i Sognet, bl. a. for Hans Frederiksens Gaard i Egen, ligesom der ogsaa var hensat Sygdom og Ulykker i det gamle Træ. Man har holdt Egen for mere levedygtig end Elmene, derfor er det naturligt, at man valgte Egen til dagsætning af Brand og andre Onder, der skulde bindes i et saa langt Tidsrum som muligt.

Dagsætningen skete paa den Maade, at en klog Mand eller Kone forsigtigt løsnede Barken paa Træet. Saa blev der boret et Hul i Træet og et eller andet lagt derind medens der blev mumlet nogle Trylleord, en Træprop blev slaet i Hullet og naar saa Barken igen var lagt forsigtigt over, saa at den kunde gro til igen, var Formaliteterne i Orden. Det der blev puttet ind i Hullet, var meget forskelligt: Dyrehaar, Uld eller Hørtrælver, Afklip af Negle, ved Dagsætning af Sygdomme blev ogsaa lidt af den Syges Haar lagt ind i Hullet.

Under et Tordenvejr i Foraaret 1909 slog Lynet en stor Gren af Træet. Kort efter, 2. Pinsedag, brændte en Lade til Hans Frederiksens Gaard i Egen og samtidig brændte Smedien. — Der var ingen Tvivl om, at Lynet var skyld deri. Nogle mente, at det var godt, at Lynet kun slog den ene store Gren af Træet, hvis det havde taget hele Træet, var nok hele Gaarden brændt.

Under en stærk Storm i Slutningen af Oktober 1948, omkring Klokken 5 om Eftermiddagen, faldt Træet. Der blev ofte talt i Sognet om den gamle Eg, at der skulde komme Ildebrand og Ulykker, hvis den faldt. Mange lo ad denne Overlevering, men da det rygtedes, at Træet var faldet, vakte det dog Uro i mange Hjem.

Saa vilde Skæbnen, at Claus Andersens Ejendom i Elstrupskov nedbrændte samme Dag. Og endnu en Ulykke, Møller Thorøe's lille Datter i Egenmølle var saa ulykkelig at falde ned i Blandingsmaskinen og blev dræbt. Mange var overbevist om, at disse Ulykker ikke var sket, hvis Træet var blevet staaende.

I Forbindelse med Træets Fald kan nævnes en mærkelig Tildragelse:

Brandtræet ved Egen Kirke

Man ser Stumpen af den store Gren, der blev splintret af Lynet.

Tæt ved Egen Kirke boede „gamle Trine“, Mette Cathrine Nielsen, født 6. Juli 1858. Hendes Mand havde været Kirketjener i Egen. Gamle Trine, der var kendt i Sognet som „klog Kone“, havde ofte sagt, at naar Egen paa Kirkegaarden falder, skulde hun ogsaa falde, eller, naar hun døde, skulde den gamle Eg ogsaa dø. Trines Profetier slog til. Samme Dag, da Egen faldt, fik hun et Slagtilfælde, hun faldt om i sit Hjem og døde, godt 90 Aar gammel.

Da Træet blev hugget op fandtes flere Indboringer med Træpropper godt 1,5 m over Roden. Træet var indvendigt raaddent og hult, saa det kan ikke siges, hvad der har været lagt ind i Hullerne.

Gamle Trine har selv fortalt, at hun har været med til at bore i den gamle Eg, og at der i den var hensat baade Brand, Ulykke og Sygdom. Der skal endnu være foretaget saadanne Handlinger efter Aaret 1900.

Man kom med mange Slags Sygdomme til Trine og hun skal ogsaa have hjulpet mange med Trylleord og hjemmelavet Medicin. Folk skulde helst komme om Aftenen. Ofte lod hun Patienter vente og Trine gik bort. Naar hun kom tilbage sagde hun: „No hæ' æ væt øw'e ved e Kjerck, no ska' et nok gaa øw'e“. Hvad hun har foretaget sig paa Kirkegaarden, ved man ikke.

Et vigtigt Middel, som Trine brugte ved sine Behandlinger, var „Oldenborreolie“, som hun selv tilberedte. Hendes lille Søn havde en Gang faaet en Hundehvalp som Legekammerat. Ulykken vilde at den blev kørt over og fik en Del Ribben brækket. Trine tog den i Behandling og masserede det stakkels Dyr med Oldenborreolie, men det hjalp ikke. Hunden døde. Trine var ked af det, ikke just fordi Hunden var død, men hun havde spildt sin gode Oldenborreolie til ingen Nytte.

Tilfældet med Egens Fald i Forbindelse med gamle Trines Død og de andre samtidige Ulykker, har bidraget stærkt til at styrke Overtroen i manges Sind. Overtroen er endnu dybt indgroet i vor Befolkning, men man generer sig ved selv at vedkende sig det mindste Spor af Overtro. Kun et lille Eksempel i Forbindelse med Brandtræet ved Egen Kirke.

Da man skar Træet op paa Kirkegaarden, og de første Træpropper kom frem, mente man, at det kunde være morsomt at opbevare dem i Klokketaarnet. Dette Forslag mødte stærk Modstand, man vilde ikke have disse farlige Ting i Klokkehuset. De blev derfor liggende paa Kirkegaarden, hvor Undertegnede hentede dem Dagen efter.

Nu opbevares disse Propper og nogle Træstykker med Indboringer sammen med en lille Flaske med gamle Trines „Oldenborreolie“ i Museet på Sønderborg Slot. Her vil de sikkert ikke gøre Skade.

N. C. Juhl

Værksted: Kilegård

Privat: Haderslevvej 11

Malerforretning Tlf. 2612 m. omstilling

A-S FAXE KALKBRUD

Frederiksholmens Kanal 16

Telefon Central 9123

JORDBRUGSKALK

97 pCt. kulsur Kalk i Varen, som den leveres
ca. 100 pCt. passerer 1 mm Sigte

**HANS
KNUDSEN**

Jern- &
Staalforretning A/S
Telefon 3040 (5 Lin.)
Sønderborg

**Graasten
Andelsslagteri**

**Folkebanken
for Als og Sundeved
Sønderborg**

A. Nielsen & Co. A/S.

Nykøbing Falster

Frøcontoret

(for undersøgt Markfrø)
(Grundlagt 1887)
KOLDING

Leveringer under Statsfrøkontrollens selvvirkende Kontrol

Antager Frøavlere

Bundtmager

W. Gude

Vestergade 3 . Åbenrå

All i Møbler

MØBELgården

ST. TORV AABENRAA TLF 2227

Privattelefon 2191

Niels A. Nielsen & søn

Farve- og Tapethandel
Telefon Aabenraa 3128
Indehaver H. H. Nielsen

Blomster siden 1874

Carl Hass jun.

»NIZZA«

Telefon 2104 - Aabenraa

DANSK MASKINOPLAG A/S

(Jørgen M. Hansen)

Aabenraa

Telf. 2044

1. Nye abonnenter faar Gudmund Schütte: Sønderjydske Rigssagn I til favørpris 5,— kr. (i boghandelen 6,75 kr.).
2. Indmeld Dem i Historisk Samfund for Sønderjylland (adr.: Åbenrå). Aarligt kontingent 6,— kr. + porto for to halvbind Sønderjydske Aarbøger.
3. Lokalhistoriske studiekredse bør bruge Indholdsfortegnelse til Sønderjydske Maanedsskrift 1924—44 (2 kr.) til at samle de lokalhistoriske artikler fra deres sogn; de fleste af de pågældende hefter fås endnu (50 øre pr. stk.) ved henvendelse til ekspeditionen.

Annonceekspedition:

Aastrupvej

Haderslev

Telf. 22362

Spirituosa og cigarer
forsendes overalt
Forlang special-tilbud

J. Filskov
Møgeltønder